

Kulturdepartementet

103 33 STOCKHOLM

Hemställan

Datum 2018-10-15

Dnr RAÄ-2018-nytt

Revidering av beslut för det statliga byggnadsminnet Villingsbergs herrgård, Villingsberg 1:2, Karlskoga kommun, Örebro län

Riksantikvarieämbetet översänder enligt 3 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen ett förslag till revidering av beslut för det statliga byggnadsminnet Villingsbergs herrgård.

Redogörelse för ärendet

Regeringen beslutade 1947 att Villingsbergs herrgård skulle utgöra statligt byggnadsminne och fastställde 1995 skyddsbestämmelser för anläggningen. Vid samrådsmöten har det framkommit att byggnadsminnet omfattar delar som inte ingår i Fortifikationsverkets fastighetsinnehav. Det vattenområde som idag ingår i byggnadsminnet förvaltas inte av Fortifikationsverket. Ytterligare tre byggnader inom området föreslås även få exteriört skydd mot karaktärsförändringar.

Ett förslag till revidering av det statliga byggnadsminnet remitterades 2017-10-06 till den förvaltande myndigheten Fortifikationsverket som inte haft något att erinra mot förslaget.

Beslut i detta ärende har fattats av riksantikvarien Lars Amréus efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även överantikvarien Knut Weibull och t. f. enhetschefen Solveig McKenzie har varit med om den slutliga handläggningen.

Riksantikvarieämbetet

Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Lars Amréus

Jan Karlsson

Bilaga:

Förslagshandlingar

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIÉÄMBETET

Kopia till:

Fortifikationsverket

Länsstyrelsen i Örebro län

Örebro läns museum

Karlskoga kommun

Förslag till revidering av beslut för det statliga byggnadsminnet Villingsbergs herrgård, Villingsberg 1:2, Karlskoga kommun, Örebro län

Byggnadsminnet omfattar markerade byggnader inom det avgränsade området enligt bifogade karta, bilaga 1:

- 009 Herrgården, uppförd 1752
- 010 Förråd, uppfört 1799
- 011 Norra magasinet, uppfört 1776
- 012 Södra magasinet, uppfört mellan 1805-1828
- 013 Lada, uppförd 1918
- 014 Förråd, uppfört uppförd omkring år 1900
- 016 Expeditionsbyggnad, uppförd under 1700-talet, ombyggd 1949
- 304 Dianas tempel, troligen uppfört under 1830-talet
- 312 Förråd, uppfört 1880

Motivering

Villingsbergs bruk med byggnader, forsen och sjösystemet representerar en lång historisk kontinuitet av järnhantering. Bruksmiljön är en påminnelse om Bergslagens livaktiga järnhantering i äldre tid. Bruksmiljön på Villingsberg har liksom många andra tidigare järnbruk i Bergslagen även ett stort industrihistoriskt värde som representant för svensk järnhantering i äldre tid. Trots att bruksmiljön har genomgått en del förändringar sedan järnbrukstiden är den äkta i den bemärkelsen att den inte utsatts för några ohistoriska rekonstruktioner eller förvanskningar. Bruksmiljön i sin helhet har stora kulturhistoriska värden.

Villingsberg och dess järnbruk var en del av den industriverksamhet som var en grundbult i Sveriges ekonomiska utveckling under 1600- och 1700-talen. Bergsbruk och järnhantering hade stor ekonomisk framgång vid denna tid. I likhet med många mindre bruk slogs Villingsberg ut genom den rationalisering som bruksnäringen genomgick när Sverige industrialiserades på allvar i slutet av 1800-talet. Villingsberg är en sammansatt samhällsbildning och de flesta i brukssamhället fick sin utkomst från bruket, skogen och jordbruket.

Typiskt för många bruksmiljöer och även i Villingsberg är den nära relationen mellan den privata herrgårdsbyggnaden och dess närmiljö, och det offentliga bruket. Den engelska parken som anlades på udden norr om huvudbyggnaden är likaså karakteristisk för bergslagens bruksherrgårdar. Den naturbetonade parken med det välbevarade lusthuset är ett tidstypiskt inslag.

Huvudbyggnaden är representativ för svensk herrgårdskultur under 1700-talet. Herrgården med omgivande park lyfts fram av både den omgivande naturen och av den bebyggelsestruktur i vilken den ingår. Huvudbyggnaden har genom sin höga ålder och sin särpräglade arkitektur ett stort arkitektoniskt och historiskt värde, och utgör kärnan i byggnadsminnet Villingsberg.

Brukets bebyggelsestruktur var relativt oförändrat fram till nedläggningen 1897, 250 år efter grundandet. Sedan nedläggningen har några byggnader försvunnit och andra har tillkommit, men strukturen i bruksmiljön har bevarats relativt intakt.

Bruksmiljön som helhet har en hög grad av autenticitet. Byggnaderna tagna i enskilt betraktande uppvisar en mer heterogen bild. Huvudbyggnadens yttre gestalt, vinden, och källaren uppvisar en hög

grad av autenticitet. Dessutom är planlösning, takkonstruktion, timmerstomme och bjälklag samt viss fast inredning ursprungliga. De timrade spannmålmagasinen 011 och 012, lusthuset samt sågen har, med undantag för mindre förändringar och underhållsåtgärder, i stor utsträckning bevarat sin ursprungliga karaktär.

Kort historik

Villingsbergs järnbruk anlades 1646 vid Villingsälven nedanför sjön Villingen. Smedjan vid bruket bearbetade järn från hyttor längre norrut. Smidet på Villingsberg pågick i nära 250 år till 1897 då hammarsmedjan lades ned. Under denna tid gjordes inga genomgripande förändringar av brukets disposition eller verksamhetens omfattning.

På 1650-talet uppfördes en bruksherrgård i tidens karolinska stil. Byggnaden uppfördes på östra sidan om älven, dammar och smedjor byggdes på den västra sidan. Troligen är det denna första manbyggnad som senare utvidgats och som är bevarad som dagens huvudbyggnad. Dammarna anlades vid samma tid och hammarsmedja, kvarn, kolbodarna, magasin, stall m.m. fick den placering som de senare skulle behålla under hela brukets aktiva tid.

Villingsberg bytte ägare flera gånger under återstoden av 1600-talet och början av 1700-talet genom arv eller genom försäljning. 1722 köptes bruket av Bengt Hofsten, sedermera von Hofsten. Bruket kom därefter att vara i familjen von Hofstens ägo i fem generationer. 1752 övertogs egendomen av sonen Erland von Hofsten. Detta år har även angetts som byggnadsår för den nuvarande huvudbyggnaden.

På en karta från 1805 syns en tät bruksmiljö med ett trettiotal byggnader på båda sidor om älven. Navet i anläggningen är stångjärnssmedjan, belägen på älvfårans västra sida. Herrgården ligger centralt placerat på den andra sidan. Framför huvudbyggnaden är en inhägnad gårdsplan med två par flyglar som troligen uppfördes 1799 och stod kvar till 1860-talet respektive början av 1900-talet. Det är troligt att stenterrasserna väster och norr om huvudbyggnaden, liksom den tvärgående stenmuren sydväst om huvudbyggnaden, tillkom i samband med huvudbyggnadens uppförande 1752.

Under första hälften av 1800-talet upplevde bruket en glansperiod, vilket bland annat syntes i förbättrade produktionsenheter och nybyggnation av flera hus. Järnhanteringen på Villingsberg gick dock tillbaka under 1800-talets senare del, och det sista smidet utfördes 1897. Brukets vidsträckta skogar fick istället ökad betydelse, och 1907 såldes Villingsberg till skogsbolaget Bofors-Gullspång AB.

1924 köptes Villingsberg av staten som bildade kronoparken Villingsberg, vilken omfattande 25 000 ha skogsmark. På den gamla hammarsmedjans plats byggdes då den såg som fortfarande finns kvar. Efter köpet använde Skogshögskolan huvudbyggnaden för undervisning, logi och umgänge. År 1944 avsattes själva Villingsberg samt delar av kringliggande kronopark till skjutfält för Bergslagens artilleriregemente, A9 i Kristinehamn. Huvudbyggnaden byggdes om invändigt samma år. Huset blev officersmäss med tillhörande kök och officersförläggning.

Tre år senare förklarades huvudbyggnaden som statligt byggnadsminne, som 1995 utvidgades till att omfatta ytterligare fem byggnader. Även den omgivande marken och de båda bruksdammarna införlivades då i byggnadsminnet.

1980 formulerade dåvarande Fortifikationsförvaltningen en restaureringsprincip för kommande arbeten på huvudbyggnaden. Arbetet syftade till att återskapa något av 1700-talets kvaliteter, och att återge byggnadens interiör något av den värdighet som gått förlorad vid ombyggnaden på 1940-talet.

Byggnadsbeskrivning

Herrgården (009)

Byggnaden är grundlagd på torpargrund med sockel murad av natursten. Stommen består av ytterväggar och hjärtväggar av liggtimmer samt träbjälklag med trossbotten. Huvudbyggnaden har ett stort djup med ett timmerfack mer än normalt och är således inte en typisk sexdelad svensk herrgårdsplan.

Takkonstruktionen är av mansardtyp med kraftiga sammanhuggna bjälkar. En takstol består av övre och nedre sparre och stöds av tass och stödben som vilar på remstycken som i sin tur vilar på yttervägg och bjälklag. Takstolen hålls samman av hanbjälke som i sin tur hänger i de övre sparrarna. Under nordvästra delen av huset återfinns en källare med två tunnvalvda rum med trappa till hall. Murarna är kallmurade av gråsten.

De fyra putsade murstockarna är i den höga vindsvåningen sammanmurade i en vid båge och avslutas över nock med en skorsten av kalksten. Murstockarna tjänar troligen som upplag för delar av bjälklagen. Under 1940-talet har två spännbockar byggts på vinden. Dessa har en dragfunktion som hindrar den djupa timmerkonstruktionen att glida isär. Byggnaden har en djup planform och därmed breda gavlar. Huvudfasadens fronton skjuter upp genom taklisten. Byggnadens mansardtak är synnerligen högrest och kröns av två skorstenar och en klockhuv.

Mansardtaketets form är typiskt för den svenska herrgården, med sitt flackare nedre och sitt brantare övre fall. Såväl långsidor som kortsidor har brutet tak vilket ger åtta fall. I mötet mellan övre och nedre fall finns runt hela taket en plåtskodd, vertikal yta med samma höjd som hanbjälkens ände. Taket är sedan 1917 belagt med skifferplattor från Grythyttan.

Byggnadens exteriör idag ligger nära det utseende som byggnaden fick 1752. Befintliga takkupor är tillägg från någon gång mellan 1846-73. Ursprungligen saknades takkupor men genom avbildningar är det möjligt att sluta sig till att de funnits på takets östra, södra och västra sidor. Taket var täckt med täljt träspån som med största sannolikhet tjärades.

Portal, port och trappa är delar av byggnaden som genomgått förändringar. I början av 1900-talet återskapades en utformning närmare ursprunget. Huvudentréns port har bevarats från 1800-talet. Den ursprungliga trappan från 1752 var mindre, av täljsten med "pelare och räcke" av järn. 1870 var entrén försedd med en veranda med plåttak och upptill glasad entrédörr. Verandan grundlades på ett nytt vidare trapplan av kalksten vilket behölls sedan verandan rivits. Trapplanet har idag samma utbredning, men belades vid renoveringen på 1980-talet med skifferplattor satta i bruk och sidorna putsades. Vissa ändringar av fönster och panel har också skett.

1993 målades byggnaden om och 2003 genomfördes en grundlig fasadrestaurering. Skadat virke byttes ut, flera ommålningars färgskikt togs bort och en ny linoljefärgsyta byggdes upp.

Dianas tempel (304)

Byggnaden är uppförd som blickfång och utflyktsmål i den engelska parken som anlades på 1830-talet. Dianas tempel är en empirebyggnad med tidstypiskt flackt sadeltak som utbildas i en låg och vid tempelgavel som bärs av träkolonner i toscansk ordning. Hus och kolonnordning står på en träklädd sockel. Byggnaden innehåller ett långsträckt rum med två fönster på vardera långsidan och ett fönster i vardera gaveln. Fönstren har en ovanlig form. Ett fönster består av ett tvåluftsfönster med tvådelade bågar krönt av en tryckt, lunettformad och tvådelad fönsterluft. Fönstret är därmed en särskild form av T-postfönster med en karm som upptill avslutas i en stickbåge. Fönsterfodrets rundbågiga del har anfänger och slutsten skurna i trä. Båge och beslagning är ursprunglig. Listverk längs takfot och gavlar är profilerade liksom kolonnkapital. Dörrfodret är format på samma sätt med det tryckta lunettfönstret som överljus. Dörrbladen är helfranska fyllningsdörrar där den mellersta fyllningens skurna reliefformament har formen av en solfjäder.

Väggytorna är slätt reveterade. Brädtaket med profilerad taklist var ursprungligen troligen vitlimmat. Fönsteromfattningarna har invändigt samma dekorativa form, fönsterkarm och bågar är profilerade. Invändigt är snickerierna målade i ljusblått, en färgsättning som troligen inte är original. Plankgolvet har varit brunmålat eller möjligen bestruket med förnissa som mörknat.

Efter flera år av eftersatt underhåll renoverades Lusthuset i sin helhet 1989. Den breda längsgående trappan togs då bort och ersattes med en smal.

Norra magasinet (011)

Spannmålsmagasinet uppfördes 1776 av "godt och moget furutimmer" i två våningar på en sockel av sten. Taket var täckt med näver och sågade spån. Fasaderna var rödfärgade. Byggnaden hade två portar och var indelad i tre rum. På bottenvåningen fanns en sill- och saltbod samt en spannmålsbod. På övre våningen, som nåddes på en trappa av furu, fanns en stor spannmålsbod. I byggnaden fanns fasta sädesbingar.

Byggnaden är grundlagd på torpargrund med stomme av liggtimmer. Taket är ett åstak med längsgående rundtimmer som vilar på tvärvägg och gavlar.

Taket är i dag täckt med enkupigt lertegel med vindskivor av trä. De ursprungliga svartmålade bräddörrarna har gjorts dekorativa genom att den yttre panelen har satts i ett rombiskt mönster. Ursprungliga lås finns kvar. I södra respektive norra gaveln finns på övervåningen två fönstergluggar med smidesgaller och sekundärt invändigt monterat fönster. På norra, västra och södra fasaderna finns två gluggar vardera. Gluggarna är troligen ursprungliga och försedda med smidesjärn och invändiga luckor. Invändigt består vart och ett plan av två rum mot norr och ett större åt söder. I stort sett alla invändiga ytskikt är omålade.

Vissa förändringar har skett sedan uppförandet, knutlådor har byggts, en vällingklocka och en vindflöjel med årtalet 1850 har satts upp.

Södra magasinet (012)

Det södra spannmålsmagasinet byggdes mellan 1805 och 1828. Byggnaden är grundlagd på torpargrund. Mot sydväst där terrängen faller undan står byggnaden på höga plintar av granit. Sylltimmer ligger på tvärgående timmer som vilar på plintar av sten. Stommen består av liggtimmer. Taket är ett åstak lika det norra magasinets tak.

Byggnaden har fasader av timmer med exponerade knutar och bräddörrar, där de profilerade brädorna är satta i ett dekorativt, rombiskt mönster. Ursprungliga lås finns kvar. Taket är i dag täckt med enkupigt lertegel med vindskivor av trä. I söder och norr finns på övervåningen två gluggar i vardera gaveln. I norra och södra fasaderna finns två gluggar vardera och västra fasaderna tre gluggar, samtliga med smidesjärn och invändiga luckor.

Båda våningarna bestod ursprungligen av två rum. I stort sett alla ytskikt invändigt är omålade. Invändigt har det södra spannmålsmagasinet ändrats när A9 inredde det till klädförråd 1948. Delar av denna inredning finns kvar. Sannolikt var det då de två tvåluftsfönstren i bottenvåningens norra gavel togs upp och de södra gavelgluggarna ändrades till fönster. Tre rumsindelningar har gjorts ytterligare med sentida lättväggar i anslutning till dörrarna.

Förråd (010)

Byggnaden uppfördes 1799, en timrad byggnad i två våningar på en sockel av sten. Taket var täckt med näver och sågade spån. Fasaderna var rödfärgade. Byggnaden hade en dubbelpart och fem mindre fönster. Byggnaden var indelad i två mindre bodar på bottenvåningen och två bodar på övre våningen, som nåddes via två enkla trappor. Bodarna hade dörrar med lås. I södra gaveln fanns två avträden.

Byggnaden är i dag grundlagd på torpargrund och stommen består av liggtimmer. Taket är ett åstak med längsgående rundtimmer som vilar på gavlarna. Fasaderna är klädda med locklistpanel och målade med falu rödfärg, ursprungligen var timret exponerat. Taket är i dag täckt med enkupigt lertegel med vindskivor av trä. På västfasaden finns tre brunmålade bräddörrar.

I dag är bodarna på bottenvåningen skilda från varandra av tvärgående timmerväggar. Två av bottenvåningens bodutrymmen finns kvar. Boden mot söder har haft en rumsindelning med mellanväggar och undertak som rivits bort. Timmerväggarna är ännu målade med vit limfärg med blå schablondekor i form av en lyra. I dag rymmer den norra delen av byggnaden ett rum med full takhöjd.

Byggnaden har under åren haft en rad olika användningar och därmed också genomgått flera ändringar. De mest påtagliga förändringarna är att fasaderna klätts med panel och att de utvändiga trapporna avlägsnats.

Förråd (312) (f.d. avträde)

Byggnaden uppfördes 1880 som "hemlighus" med sockel av slaggsten, murade väggar och trätak. Invändigt var byggnaden uppdelad i två avdelningar, försedda med tre fönster och två bräddörrar. Stående på en kalstensplatta i ena rummet fanns en järnkamin med rökgång av järn som leddes ut genom muren. Byggnaden är i dag spritputsad och dörrar samt fönster är målade med linoljefärg i grön kulör. Taket är belagt med enkupigt lertegel och längs västra långsidan finns långa, järnbeslagna luckor för de kärl där fekalier och urin samlades upp. Järnkaminen och avträdet bänkar med hål har tagits bort.

Lada (013)

Ladan uppfördes 1918 och är en panelad resvirkeskonstruktion avfärgad med falu rödfärg. Byggnaden har ett sadeltak belagt med korrugerad plåt och flera svartmålade träportar i par. Från söder finns en murad ramp av sten som leder till en höskulle. Byggnaden används som förråd.

Förråd (014) (Vita förrådet)

Byggnaden uppfördes vid sekelskiftet omkring år 1900. Den är murad av tegel, spritputsad och avfärgad med vit kalkfärg. Byggnaden är byggd i vinkel med tegeltäckt tak. Gavelspetsar är inklädda med stående vitmålade locklistpanel. Gediget formade dörrar, fönster med en flack välvd överdel och ventilationshuvar i nock är goda exempel på det vårdade byggnadsskick som byggnaden representerar. Byggnaden används som förråd och verkstad.

Expeditionsbyggnad (016) (Östra backen)

Byggnaden uppfördes på 1700-talet och fungerade som bostadshus för smeder till 1850 varefter huset beboddes av rättare, kusk och trädgårdsmästare. Östra backen är ett panelat timmerhus som genomgått en genomgripande ombyggnad på i slutet av 1940-talet. Bland annat genom utvändigt tilläggsisolering, fönsterbyte till tvåluftsfönster, rivning av eldstäder och nya ytskikt invändigt. Huset rymmer i dag kontorsarbetsplatser för försvarsmakten.